

Відгук офіційного опонента
Козлова Романа Анатолійовича
на дисертацію Дмитрієвої Іванни Володимирівни
«Теоретичні концепти і реалії художньої творчості: напрям, жанр, автор
(на матеріалі англійської драматургії другої половини ХХ століття)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури

Розмова про літературознавчі класифікації завжди складна, адже вони справді — це слушно зазначено в назві рецензованої роботи — водночас є науково-абстрактними моделями і мистецькими реаліями. Більше того, відокремлене вивчення їхнього побутування в тій чи тій якості так само є абстракцією: виробивши модель, наука або критика пускає її в життєвий обіг, де модель цю підхоплює вир мистецького життя, і далі вже справжню іпостась таксономічного поняття розрізнити неможливо.

Звідси — і основна проблема, яку розв'язує п. Іванна Дмитрієва, і обґрунтована своєчасність її роботи. Власне, класифікаційне дослідження завжди актуальне, питання лише в новизні підходу та отриманих результатів. Наразі авторка відмовляється від заплутаної ієрархії літературознавчих таксонів і пробує поглянути на літературний напрям та жанр як на рівнозначні чинники, що переплавляються творчою енергією автора, і наголошує: «Створенню літературного твору традиційно передує автор, так звана творча енергія, інтенція, іманентна сила. У будь-якому випадку без творчого поштовху твір не існуватиме» [с. 101].

Таким чином, новизна рецензованого дослідження полягає в доведенні тези, що для дослідника «відмова мислити і обмежувати себе рамками певного напрямку дозволить побачити нові літературні грані та пояснити невизначені до цього часу явища» [с. 195]. Однак при цьому така відмова стосується тільки схематичного уявлення про періодизацію літературного процесу за напрямками і течіями. І літературний напрям, і жанр, на думку п. Іванни Дмитрієвої, є безумовно потужними чинниками процесу постання художнього твору.

Для доведення власних теоретичних спостережень і припущень, ґрунтованих на вивченні вагомого масиву наукових праць, дисертантка застосовує їх до аналізу недостатньо ще представлених в українському літературознавстві англійських драм Джона Ардена, Семюела Беккета, Сари Кейн, Едварда Олбі, Юджина О'Ніла, Гарольда Пінтера, Керил Черчил, Пітера Шеффера.

Вибір матеріалу зовсім не випадковий, і зумовлений не тільки його виразною епатажністю. Якщо епічна драма Б. Брехта де в чому спровокувала тезу про смерть автора Р. Барта, то драма абсурду — насмілюся це припустити — цілком могла стати каталізатором повернення автора на сцену. Маю на увазі, звісно, повернення не буквально (хоч і воно присутнє в аналізованих творах, зокрема в образі коментатора), а підвищення уваги до постаті автора як ініціатора так званого «творчого задуму». Абсурдистська драма — особливо у вигляді літературного тексту — провокує роздуми, назагал означувані фразою «То що ж він таки хотів цим сказати?», а отже, увагу до постаті автора — генератора творчої енергії. Зрештою її ж провокує і епатажність творів.

Разом з тим, обравши ці твори за емпіричний матеріал дослідження, дисертантка потрапила в залежність від щонайменше двох важливих моментів, що кличуть до дискусії.

1. Здобувачці часто доводиться переказувати сюжет, особливо, коли йдеться про суто перфомансні речі на кшталт «Квадрату» Семюела Беккета або його ж таки пантомім чи драматикулів. Таким чином, замість автора літературного тексту перед нами постає радше режисер, автор-візіонер. У результаті сам текст усувається з-перед фронту дослідження, і це посутньо увиразнюється при зіставленні цих фрагментів дисертації із дослідженням п'єс «Скрайкер» Керил Черчїл або «Психоз 4.48» Сари Кейн. Тож за такого комплексного погляду на автора чи не губиться літературність аналізованих явищ і чи не підміняється вона виключною перфомансністю?

2. Говорячи про художній матеріал для автора-творця та конкретні результати його мистецького осмислення, п. Іванна вимушена представляти інтерпретацію творів, здійснену цитованими нею критиками або ж нею самою. І в тому, і в тому разі все одно опиняється в замкненому логічному колі, адже може сказати про твір лиш те, що бачить у ньому сама як реципієнт. Феноменологія та рецептивна естетика запропонували оригінальні способи виходу з цього кола, які зрештою і «вбили» автора. Оскільки робота п. Іванни спрямована саме проти цих поглядів, то я просив би увиразнити філософсько-логічну схему виходу з цієї дилеми, на яку спирається шановна дисертантка.

Відповідно до поставлених завдань дослідження вдало структурований і текст дисертації. Три розділи відображають найважливіші аспекти заявленої в темі роботи проблеми: «автор — напрям», «автор — оригінальний жанр», «автор — жанрово-родова парадигма». Як бачимо, автор весь час є центральною фігурою, що підкреслює цілісність наукового задуму.

Перший розділ містить найбільше теоретичних спостережень, навіть де в чому уможлидних, що спричинене оперуванням великими масивами даних. Детальному розгляду піддані більшість провідних концепцій структурування літературного процесу та мистецтва загалом, слушно дискутовано ієрархію понять «напрямок», «течія», «школа» та використання поняття «метод».

Разом з тим слід зауважити, що дисертантка майже обійшла увагою так би мовити «коливальні» концепції розвитку літератури (культури загалом), що ґрунтуються на виокремленні двох полярних явищ (як-от модернізм та постмодернізм у Д. Затонського чи бароко і класицизм у Д. Чижевського) і поданні всього історичного поступу крізь призму їх взаємозміни та взаємодії. До речі, праця Д. Затонського присутня в списку використаних джерел, його прізвище назване серед дослідників, чий праці складають теоретичну основу дослідження [с. 16], проте оцінки дисертанткою цих концепцій у світлі поставленої проблеми я, на жаль, не знайшов.

У другому розділі увага п. Іванни зосереджена на жанрі — чи не найпростішому для емпіричного виявлення та чи не найскладнішому для теоретичного осмислення літературознавчому таксоні. При цьому дослідниця не обмежується тільки драматургічними (драматичними?) жанрами, як це можна було б передбачити із теми роботи, а намагається оглянути більшість концепцій виникнення літературного жанру взагалі.

І саме тому оперує найзагальнішими чинниками побутування жанру, до яких, крім творчої особистості, на її думку, входять «пам'ять жанру, генеалогічна архаїка, історично-культурне наповнення, епоха, літературний напрям, стилі, вплив одних текстів на інші» [с. 90]. Однак при цьому п. Іванна наголошує: «В будь-якому випадку, один з чинників має бути домінантним. На нашу думку, цим чинником є творча індивідуальність, через свідомість якої проходять і набувають завершального варіанту всі інші чинники, які в унісон продукують літературний твір» [с. 90].

Ця теза наштовхує на певні роздуми. Розмежування названих чинників здійснене і за сутнісним, і за функціональним принципом. При цьому важливо, що саме функціональний уніфікує так би мовити механізм впливу на кінцевий результат об'єднаних в один чинник дуже різних явищ (як-от детально аналізовані в першому розділі літературні напрями). Наприклад, пам'ять жанру в усіх випадках «працює» більш-менш однаково і тому передбачувано. Однак домінантним чинником у пропонованій моделі п. Іванна називає творчу індивідуальність, чий «механізм» слабко піддається передбаченню. Безумовно, що ця непередбачуваність і є джерелом творчої новизни, а творча індивідуальність є домінантним чинником творчості

взагалі. Але наскільки доречно робити її визначальною в такій доволі інерційній моделі, якою є літературний жанр?

З іншого боку, і в другому, і в третьому розділах дисертантка майже не приділяє уваги поняттю «система жанрів» та його функціональному впливу на процес творчості. Звісно, ця ситуація зумовлена і шаленим розмаїттям «матриці можливостей», особливо з діахронічного погляду на літературу другої половини ХХ століття, і нестримною дифузією жанрів та появою великої кількості гібридних, проміжних та переходових явищ. Разом із тим хотілося б почути думку п. Іванни щодо того, які можливості розроблена нею модель передбачає для взаємодії творчої індивідуальності з чинною для автора системою жанрів.

У третьому розділі дисертантка від розгляду процесу творення оригінальних жанрів слушно переходить до міжжанрових і, відповідно, міжродових дифузій. Тим самим у розділі актуалізується одна з найдавніших дискусій щодо природи лірики/епосу/драми та відмінностей між ними. Не вдаючись у її деталізацію, зазначу, що думок з цього питання є доволі багато, і мені, на жаль, не вдалося встановити, до якої ж із них прихильна п. Іванна.

Чи не найвиразнішим з цього погляду в дисертації є таке твердження: «Ліризація драми — це процес проникнення ліричного в драматичний текст з метою посилення відкритої емоційно-експресивної оцінки суб'єктом явищ об'єктивної дійсності. Потрапляючи в драматичний текст, ліричне починає виконувати драматичні функції. Іншими словами, ліризацію ми розуміємо як широке використання драматургом і введення у твір емоційної та експресивно забарвленої лексики, думок, озвучення почуттів, поетичні монологи, переважання метафор, епітетів та порівнянь, що є характерним для ліричного роду літератури» [с. 171].

Схоже, основою для нього послужили думки Гегеля про суб'єктивне та об'єктивне начала в тріаді лірика/епос/драма, тим паче, що його ім'я згадане в наступному абзаці. Але в такому разі потребує уточнення, хто саме, на думку дисертантки, є суб'єктом «емоційно-експресивної оцінки явищ об'єктивної дійсності» в драматичному творі: тільки автор чи й персонаж теж. І чи дійсно збільшення кількості емоційно-експресивних засобів у мовленні персонажів свідчить про ліризацію драматичного тексту?

Безумовно, усі ці дискусійні моменти тільки засвідчують актуальність рецензованої роботи та глибину розв'язуваних у ній проблем. І така їх кількість аж ніяк не применшує зробленого дисертанткою, а навпаки, має підтвердити її володіння матеріалом і вміння захищати власні погляди та отримані результати.

Зміст дванадцяти наведених в авторефераті статей відображає всі основні твердження дисертації. Зміст автореферату дисертації відповідний і дає достатнє уявлення про здійснене дослідження.

Загалом дисертація є завершеною самостійною працею, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», результати дослідження науково обґрунтовані й достовірні. Це дає мені підстави рекомендувати високоповажному зібранню присудити Іванні Володимирівні Дмитрієвій науковий ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури.

Доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури
і компаративістики Київського університету
імені Бориса Грінченка

Р. А. Козлов